MİLLET SİSTEMİNİN TARİHİ ARKA PLANI: GAYRİMÜSLİM CEMAATLER İÇİN ÖZERK BİR ALAN

Background of the Millet System: An Autonomous Realm for non-Muslim Communities

Ümit ESER*

ÖZ

Problem Durumu: 19. yüzyılda Balkanlar'da ulusal kiliselerin kurulması süreci *millet* kurumlarının belirli bir dönüşüme uğramasıyla ilgilidir. Kırsal kitleleri ulusal, laik, 'aydınlanmış' bir eğitim sistemi içerisinde dönüştürmeyi amaçlayan Balkan *intelligentsia*ları, kendi etnik gruplarının *millet* statüsüne sahip olmasını planlamıştır.

Araştırmanın Amacı: Bu makalede de, bir Osmanlı kurumu olan *millet* sisteminin incelenmesinin ilk ve en önemli nedeni budur. *Millet* sisteminin araştırılmasının diğer nedeni ise bazı bilim insanlarının bu kurumun özerkliğini ve hatta varlığını reddetmesidir. Bu nedenle, *millet* sisteminin kökenine ve işleyişine kısaca bir göz gezdirmek onun doğasını ve özerkliğini anlayabilmek için gereklidir.

Araştırmanın Yöntemi: Bu çalışmadaki problemin araştırması arşiv belgelerine ve ikinci el kaynaklara dayanır. Bu arşiv koleksiyonları Başbakanlık Osmanlı Arşivleri ve Türk Tarih Kurumu'ndaki Külliyat-ı Kavanin dokümanlarıdır. Ayrıca, iki Yunanca kronik (Mikhail Kritovoulos'a ait olan *Imvroslu Kritovoulos'un Tarihi* [*Κριτοβούλου του Ιμβρίου Ιστορία*] ve Georgios Frantzis'in yazdığı *Kronik* [*Χρονικό*] ile Osmanlı ordusunda görev yapmış bir Fransız subayı olan François Baron de Tott'un hatıralarından (*Memoires du Baron de Tott Sur les Turcs et les Tartares)* yararlanılmıştır.

Bulgular ve Sonuçlar: *Millet*ler olarak kurumsallaşmış gayrimüslim cemaatlerin dini, idari ve hukuki alanlarda kendini nesilden nesile yeniden üreten özerklikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun iç barışına ve istikrarına katkıda bulunmuştur.

Öneriler: *Millet* sistemi hakkındaki çalışmalarda arşiv belgeleri başarılı bir şekilde kullanılsa da, bu çalışmaların çoğu teorik sorunlardan sıkıntı çekmektedir. Bu konudaki çalışmaların en ciddi engeli, *millet* sisteminin yalnızca bürokratik bir organizasyona indirgenmeye çalışılmasıdır. *Etnarkh*lar/ *milletbaş(ı)*ları ve sultanlar arasındaki yakın yönetim ilişkileri ve *etnarkh*ların *millet*leri üzerindeki otoriteleri önemsenmez.

Anahtar Sözcükler: *Millet* sistemi, Osmanlı İmparatorluğu, gayrimüslim cemaatler, *milletbaş(ı*l)arı/*etnarkh*lar.

ABSTRACT

Problem Statement: In the 19th century, formation of the national churches was related with a certain transformation of the *millet* institutions. The Balkan *intelligentsia*s, who would like to indoctrinate the rural masses with a nationalist, secular,'enlightened' education, aimed to have a *millet* status for their ethnic group.

Purpose Question of Study: This is the primary and foremost reason why millet system, an Ottoman institution, is investigated in this article. Another reason for the examination of *millet* system is that its autonomy and even existence was denied by some scholar. Thus, a glance over *millet* system is a requirement to explore its nature and autonomy.

Methods: The research of problem under study is based on archival documents and secondary sources. These archival collections are the Ottoman Archives of the Prime Ministry, Külliyat-ı Kavanin documents in the Turkish Historical Association. Besides, two Greek chroniclers (Michael Critobulus and George Sphrantzes) and memoires of a French aristocrat and military officer (François Baron de Tott) were utilised in this work.

Findings/ Results: Autonomy of non-Muslim communities institutionalized as *millet*s, reproduced itself generation after generation in the spiritual, administrative, and judicial realms, contributed to the internal peace and stability of the Ottoman Empire.

Conclusions/ Recommendations: Even though archival materials were employed very successfully in the works about *millet* system, most of them suffer from many theoretical setbacks.

* Araş. Gör., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

The severest handicap of these works is that they try to reduce *millet* system to a mere bureaucratic organization. The close governance relations between the *ethnarch*s and the sultan and authority of *ethnarch*s over their *millet*s are disregarded.

Keywords: *Millet* system, the Ottoman Empire, non-Muslim communities, *etnarch*s.

19. yüzyılda Balkanlar'da ortaya çıkan ulusal kiliselerle ilgili bir yazı yazmak Osmanlı *millet* sistemi hakkındaki tarih yazımını incelemeyi gerektirdi. *Millet* sisteminin kökenleri 19. yüzyılın sonundan beri Osmanlı tarihinden bahseden bilginlerin ilgisini çekmiştir. Bununla birlikte, bu konudaki tartışma özellikle 1980'lerden sonra yeniden canlanmıştır. Burada, benim Osmanlı tarihinin büyük tartışma alanlarından birinin ancak çok sınırlı bir kısmıyla ilgilenebildiğimin altını çizilmesi gerekmektedir. Bu kısa makalenin ilk alt başlığında *millet* kavramı ve onun ikamesi olarak kullanılmış diğer kavramların ortaya çıkışı ve takip eden alt başlığında ise Osmanlı *millet* sisteminin varlığı, *millet*lerin hukuki/kültürel özerk statüsü ve işleyişi tartışılacaktır.

1. *NOMEN*: *MİLLET*

Gayrimüslim cemaatler 'zimmî' terimi ya da etnik terimlerle temsil edilirken, 'millet' terimi Tanzimat öncesi dönemde Müslüman cemaatini işaret etmiştir. Birçok durumda Rum, Ermeni, Latin ve Yahudi gibi etnik terimler imparatorluk içindeki gayrimüslim cemaatleri adlandırmak için kullanılmıştır. Rum Ortodokslardan farklı olarak, Arapça konuşan Ortodoks Hıristiyanlar *Nasraniye* (Braude, 1982: 68-70) olarak adlandırılırken, *Gebran* terimi tüm Hıristiyan mezheplerini içermiştir. *Gebran* gibi terimlerden bazıları sonradan aşağılayıcı anlamlar kazanmış ve kullanımları Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile sınırlanmıştır. Balkan şehirlerinin 17. yüzyıl sonuna ait cizye defterlerinde *Sırf* (Sırp), *Eflak*, *Rum* ve *Bulgar* gibi etnik terimler de yaygın olarak kullanılmıştır (Ivanova, 2005: 219).

Millet teriminin Müslüman cemaatini gösteren bir terim olarak kullanılması I. Süleyman'ın saltanat dönemine denk gelmektedir. Onun hükümdarlığı sırasında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslümanlar için en yüksek dini görevli olan Şeyhülislam Ebussuud Efendi zamanında bu terim ('din ve devlet, mülk ve millet') Müslüman cemaatini göstermek için kullanılmıştır (Braude, 1982: 70). *Millet* terimi bu dönemde *zimmî* (şer'i hukukla yönetilen bir devletin gayrimüslim tebaaları) teriminin zıt anlamlısı olarak kullanılmıştır[1]. Başka bir deyişle, *al-dhimma* (الذمة) Müslümanlar'ın koruması altındaki gayrimüslimleri temsil ederken, *al-milla* (الملة) hak dini olarak kabul edilen İslam dinini ifade etmektedir[2].

19. yüzyıldaki reformlardan önce *millet* terimi yaygın bir kullanıma sahip değildi. Bununla birlikte, bu terimin Osmanlı belgelerindeki görece seyrek kullanımı imparatorluk içindeki özerk dini cemaatlerin yokluğu anlamına gelmemiştir. Osmanlı tarih yazımında *millet* terimiyle ilgili tartışmalar formalist bir perspektiften yürütülür. 1839 Gülhane Hatt-ı Şerifi ve 1856 Islahat Fermanı özerk gayrimüslim cemaatlerin varlığının yalnızca *de facto* bir onayıdır. Bazı araştırmalar cizye defterlerinde, mahkeme emirlerinde ve mühimme defterlerinde, *millet*in geçerli bir terim olarak kullanılmadığını iddia ederler (Braude, 1982: 67-73). Bununla birlikte, 16. yüzyılın sonunda bile imparatorluk çapında tanınan cemaatler olduğundan dolayı[3] 19. yüzyılda bu terim Osmanlı bürokrasisi tarafından

[1] *Zimmî* Osmanlı konuşma dilinde *dhimmi* kelimesinin basitleştirilmiş şeklidir. Bu terim, Tanzimat öncesi dönemde gayrimüslim cemaatler için kullanılan en yaygın isimlendirmedir.

[2] F. Buhl, 'Milla', *EI2*.

[3] Michael Ursinus, 'Millet', *EI2*. Ursinus'a göre, 'memalik-i mahrusada sakin millet-i Armeniyan'dan bahseden ilk *mühimme defteri* 1591'e aittir ve *millet-i Rum* terimi ilk kez 1757'de bir *mühimme defteri*nde kullanılmıştır.

kullanılmaktaydı. 19. yüzyılın reform projeleriyle birlikte *millet* terimi kesinlikle daha revaçta olmuştu; fakat özerk dini cemaatlerin[4] ve ayrıcalıkların tesisi imparatorluğun ilk toplumsal inşası evresinde, 15. yüzyılın başları ile 16. yüzyıl arasında, ortaya çıkmıştır. Bu özerklik dini, idari ve hukuki yetki alanlarında geçerlidir. Padişah bazı durumlarda dini liderlerin seçimine müdahalede bulunabilmesine rağmen ekseri cemaat tarafından alınan kararları onaylamıştır.

Millet terimi yerine 17. yüzyıla ait belgelerde *ta'ife* kavramının yaygın kullanımı gözlemlenir (A. Refik, 1935: 48-50). Grup anlamına gelen *ta'ife* terimi, loncalar gibi diğer grupların yanında dini cemaatleri de işaret etmek için kullanılmıştır (Beldiceanu, 1973: 45-49 ve Konortas, 1999: 171). Daha sınırlı ölçüde, 17. yüzyılın sonuna kadar *takım*, *cemaat* ve *cins* terimleri (Braude, 1982: 70-82) *ta'ife* teriminin kullanımına eşlik etmiştir. Bu terimlerin Osmanlı belgelerinde kullanımına dair kesin bir kural yoktur. Örneğin, hem *millet* hem de *ta'ife* bazen tek bir belgede kullanılmıştır. Bazı durumlarda, bürokrasinin farklı kurumları bir terimi diğerine tercih etmiştir[5]. 17. yüzyıla ait bazı belgelerde, *kefere* terimi dikkat çeker. Fakat zaman içinde, bu terimin kullanımı gitgide azalmıştır. Osmanlı bürokrasisi içindeki Fenerlilerin, artan etkileriyle hareket kabiliyetleri ve taşrada Osmanlı merkezi otoritesinin azalışına eşlik eden Ortodoks din adamlarının gücündeki hızlı artış bu terimin gözden düşmesinin nedenleri arasında gösterilmektedir (Konortas, 1999: 73). Bununla birlikte, *millet* kavramının erken dönemde kullanımına dair istisnai örnekler de vardır. Açıklamak gerekirse, Kudüs'ün fethi sırasında I. Selim tarafından Rum Ortodoks ve Ermeni Resuli patriklerine verilen beratlar bu kavramın erken kullanımına dair örneklerdir[6]. Bir başka erken kullanım örneği ise II. Bayezid tarafından Mara Branković'e 1486 yılında gönderilen fermanda geçen üst düzey Hıristiyanlar için kullanılan *millet-i mesihiyye* ibaresidir. Bu belgede *millet-i mesihiyye* büyük olasılıkla Hıristiyanlığı kastetmektedir[7]. Hatta daha erken bir tarihte, Süleyman Paşanın oğlu Orhan ise *millet* kavramını Aynaroz Dağı'ndaki Agios Pavlos Manastırı'ndaki keşişlere 1412 yılında gönderdiği mektupta kullanmıştır (Braude, 1982: 70).

Milletbaşı ya da *etnarkh* olarak kabul edilen *millet* liderleri sadece dini meseleler, ibadet ve hayırseverlikle değil, aynı zamanda evlilik, eğitim, boşanma, vesayet ve miras gibi kişisel sorunlarla da ilgilenmişlerdir. Cemaat üyeleri arasındaki evlilik ve boşanma ile ilgili ihtilaflar ve diğer anlaşmazlıklar ise metropolitlerin çözümüne bırakılmıştır. Şeriat mahkemeleri tarafından idare edilen davalar hariç, *millet* üyeleri arasındaki davalar *millet* mahkemelerinin yetki alanında bırakılmıştır[8]. Ayrıca, dini cemaatlerin yararına toplanan vergiler gibi merkezi idareye ödenmesi gereken vergiler de *millet* kurumları tarafından toplanmıştır.

Osmanlı merkezi idaresi, patriklikleri ve hahambaşılığı *millet*lerin baş temsilcisi ve resmi reisi olarak tanıyor ve onları rakip hiziplere karşı destekliyordu. Buna paralel olarak, bu din adamları padişahın emirlerine uymayı ve Osmanlı yöneticileriyle çıkarları uyumlu olduğundan dolayı merkezi otoriteyle işbirliği yapmayı kabul etmişlerdi (Davison, 1973: 13-14). Patrikhaneler/hahambaşılık ve

---

[4] F. Buhl, 'Milla', *EI2*.

[5] Michael Ursinus, 'Millet', *EI2*.

[6] Külliyat-ı Kavanin, c. 1, nr. 2599, t. 923 (Ermenilerin Kudüs-i şerifte haiz oldukları imtiyazata dair nişan-ı hümâyûn), Külliyat-ı Kavanin, c. 1, nr. 3995, t.923 (Rumların Kudüs-i şerifte haiz oldukları imtiyazat-ı kadimelerini müeyyid ferman-ı âli), ve Külliyat-ı Kavanin, c. 1, nr. 2600, t. 927 (Ermenilerin Kudüs-i şerifteki imtiyazata dair Yavuz Sultan Selim Hazretleri tarafından ihsan buyurulan 923 tarihli nişan-ı hümâyûnun teyidine dair nişan-ı alişan).

[7] Michael Ursinus, 'Millet', *EI2*.

[8] Cinayet davalarının duruşmaları hariç, patrikhaneler ve hahambaşılık ve onların Kutsal Sinod gibi uzantıları *millet* üyeleri arasındaki tüm davalar üzerinde yargı erkine sahipti. Daha fazla bilgi için, inceleyiniz, H. H., nr. 46390-A, t. 5, s. 1254.

Babıâli arasında bir bağımlılık vardı. Bu bağımlılık özellikle kriz zamanlarında aşikâr hale geliyordu. Örneklemek gerekirse, Fransız Devriminin etkileri Balkan halkları arasında yayılmaya ve Pazvandoğlu Ortodoks toplulukları isyana kışkırtmak için etkili bir propaganda savaşına başladığında, Kudüs Patriği Anthimos 1798'de İstanbul'daki Patriklik matbaasında basılan eseri *Dhidaskalia Patriki*'de Fransız Devrimi'ni şiddetle eleştirdi ve Osmanlı padişahını övdü (Clogg, 1969: 102-08). Bir başka örnekte de İstanbul Ortodoks Patriği V. Gregorios 1821'de Mora'daki ayaklanmaya katılan tüm isyancıları aforoz etti.

*Milletbaş*ları cemaatlerini denetlemek için birçok idari görevi yerine getirmeliydiler. Patrikhaneler ve hahambaşılık metropolitlerle birlikte yerel papaz ve hahamları atamalı, cemaat matbaalarında basılan yayınları kontrol etmeli, mahkeme kararlarını gözden geçirerek okul, vakıf ve yetimhaneleri teftiş etmeliydiler (Ortaylı, 1985: 113). Ayrıca, kendi cemaatlerinin dini vakıflarını yönetiyor ve yardım toplama faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Ancak, cemaate ait kamusal tesislerinin inşası ve büyütülmesi gayrimüslim cemaatlerin yukarıda belirtilen kurumları tarafından kontrol edilmiyordu. Kadılar ve baş mimarlar bu konular ile meşgul olmaktaydı (Ortaylı, 1985: 114). Osmanlı İmparatorluğunun erken modern döneminde bir gayrimüslim ibadethanesini tekrar inşa etmek ya da onarmak için cemaatin padişahın iznine ihtiyacı vardı (Gradeva, 1994: 14-36). Ortodoks Hıristiyanların temsilci kurumu olan *varoş*, belediye hizmetlerine benzer bir şekilde kiliselerin bakımı ve din adamlarının geçim masraflarını finanse ediyordu (Ivanova, 2005: 118).

Şer'i hukuka uygun olarak monoteist dinlere inananlar *Ehl-i Kitab* olarak adlandırılıyorlardı (Quateart, 2000: 174-75). İslami hukuk diğer tek tanrılı dinlerin inananlarını Allah'ın vahyini almış kişiler olarak kabul ediyordu. Bununla birlikte, onlara ulaşmış olan Allah'ın vahyi tam değildi ve kusurluydu; dolayısıyla, Müslümanlardan aşağıdaydılar. İslami dünyada şer'i olmayan hukuk ve gayrimüslimlerin hukuk ilmi çok uzun zamandan beri özerk bir alandı. Hz. Ömer dönemine ait olduğu tahmin edilen 'Al-'Uhda al 'Umariyya' dokümanı, zimmîlerin statüsünü belirler. Hz. Muhammed ve Necran Hıristiyanları arasında varılan bir anlaşma olan 'Necran Hıristiyanlarıyla Mübahele[9]' bu ahdin müjdecisi olarak görülmüştür. Abbasiler döneminde birçok kilise yeniden inşa edilmiş ve patriklere halifeler tarafından kendi cemaatlerinin toplumsal ve hukuki alanlarında salahiyet verilmiştir (Tritton, 1931: 309-13). Kendinden önceki ve kendiyle çağdaş olan tüm imparatorluklar gibi, Osmanlı İmparatorluğu da çok etnikli ve çok dinli bir yapıya sahiptir. Babıâli ve gayrimüslim cemaatler arasındaki ilişki şer'i hukukun gayrimüslimlerle ilgili olan ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. Gayrimüslim cemaatlerin kurumsal yapıları bölgesel olmayan fakat hukuki/kültürel anlamda özerk bir alan olarak görülebilir. Aynı cemaatin tüm üyeleri aynı haklara sahipti. *Millet*lerin özerklik sınırları Babıâli tarafından belirlenerek garanti edilirdi. Bu *millet*ler, etnik gruplardan farklıydı. *Millet*ler din ve mezhep anlaşmazlıkları bazında belirlenirken, bir etnik grup 'aynı soydan geldiklerine dair genel kabul gören miti, ortak tarihsel hatıraları, müşterek bir kültürü, meşruluğu kabul edilmiş bir toprak parçasına yönelik bağı ve bir dayanışma hissini paylaşan insan toplulukları' (Smith, 1988: 244-46) dır.

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt 13 Sayı 24
Aralık 2010
ss.204-212

[9] Bu ferman anonim bir eser olan *Si'irt Nesturi Kroniği*'nde (*Nestorian Chronicle of Si'irt*) ve Süryani/Yakubi din adamı Bar-Hebraeus'un *Kilise Kroniği*'nde (*Ecclesiastical Cronicle*) mevcuttur. Lütfen bkz. C.E. Bosworth, '*Dhimma* in Early Islam', *Christians and Jews in the Ottoman Empire*,vol.1: *The Central Lands*, (eds.) Benjamin Braude and Bernard Lewis, (New York: Holmes & Meier Publishers, 1982).

2. *MİLLET*LERİN VARLIĞI VE ÖZERKLİĞİ HAKKINDAKİ TARTIŞMALAR

Osmanlı İmparatorluğu'nda iki farklı toplumsal grup vardı. Birinci grup padişahı, ailesini, yöneticileri ve yakın arkadaşlarını kapsayan *askeri*ydi. Bu insanlar askerler, dini memurlar, saray yetkilileri ve bürokratlar olarak hizmet ediyordu. İkinci grup *reaya* (tam tercümeyle sürü, fakat burada tebaa anlamında) olarak biliniyordu. Tebaa da yine dini ve mezhepsel bağlılıklarına göre kategorilere bölünüyordu. *Millet*lerin içindeki etnik farklılıklar genellikle toplum içindeki etnik grupların kuramsal durumlarını etkilemiyordu.

Halil İnalcık, Rum Ortodoks Kilisesinin (*millet-i Rum*), Ermeni Resuli Kilisesinin (*millet-i Ermeni* ya da *millet-i Armeniyan*) ve Museviliğin üç gayrimüslim cemaat olarak 1453'te İstanbul'un ele geçirilmesinden sonra Osmanlı otoriteleri tarafından tanındığını ileri sürmektedir. Geleneksel Osmanlı tarih yazımında Padişah II. Mehmed'in Ortodoks cemaatinin ibadet güvenliğini ve varlığını garanti eden bir fermanı yeni atanan Patrik Georgios Gennadios Skholarios'a bağışladığı iddia edilir. Bununla beraber, bu belgenin patrikhane binasını etkileyen yangınlardan biri sırasında yok olduğu kabul edilmektedir. Bu belge yanmış olsa bile, Osmanlı bürokrasisi tarafından bir örneğinin korunmuş olması gereklidir. Böyle bir fermanın varlığı olasılıkla Ortodoks cemaati tarafından üretilmiş bir mittir, yine de bu belgenin yokluğu Osmanlı devlet adamları ve gayrimüslim din adamları arasında, gayrimüslim cemaatlerin yönetimi bağlamında, daha önceden düzenlenmiş görev ve yükümlülüklerin olmadığı anlamına gelmez. Gerçekten, Gennadios'un atanması ve *millet* sisteminin ortaya çıkmasıyla ilgili veriler sınırlı ve çelişkilidir. Mikhail Kritovoulos'un *Κριτοβούλου του Ιμβρίου Ιστορία* (*İmrozlu Kritovoulos'un Tarihi*)[10] dışındaki Konstantinopolis'in düşüşünü içeren Yunanca kronikler padişahla Ortodoks Kilisesinin seçkinleri arasındaki ilişkiden hiç bahsetmez. Başka bir kronik yazarı Georgios Frantzis, şehrin düşüşünden hemen sonra Sultan Mehmed'in patriği muhteşem bir törenle atadığını ve patriğe imtiyazlarını ve yükümlülüklerini gösteren bir belge verdiğini iddia eder.[11] Bu rivayetle çelişen bir şekilde, gerçekte, Rum Ortodoks cemaati yeni patriğin atanması için Ocak 1454'ü beklemek zorunda kalmıştır (Vacalopulos, 1976: 102-04). Benim kanaatimce, II. Mehmed tarafından gayrimüslim cemaatlere verilen imtiyazlar[12] yazılı değil fakat şifahi bir kontrat üzerine temellenmiştir (Papadopoullos, 1995: 3-6). Dahası, I. Selim'in saltanatına kadar, haklar ve imtiyazlarla ilgili uygulamada hiçbir problem ortaya çıkmamıştır. Patrikhanenin

[10] *İmrozlu Kritovoulos'un Tarihi* anlamına gelen eser Türkçe'ye *İstanbul'un Fethi* adıyla çevrilmiştir. Lütfen bkz. Kritovulos, *İstanbulun Fethi*, (Istanbul: Kaknüs Yayınları, 2005).

[11] Bkz. Yeorgios Francis, *Şehir Düştü!, Bizanslı Tarihçi Francis'den İstanbulun Fethi*, (Istanbul: İletişim Yayınları,1995).

[12] Bu cemaatlerin imtiyazlar dışında yükümlülükleri de vardı. Gayrimüslimlerin giyebilecekleri kıyafetler imparatorluğun daha erken dönemlerinde belirli kurallara göre düzenlenmişti. Örneğin, 18. yüzyılda yalnız Müslümanlar sarı ayakkabılar giyebiliyordu. Danışınız, Baron de Tott, *Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, (ed.) Ferenc Toth, (Paris: Honoré Champion, 2004), s. 128–69. Ayrıca, padişah yasadışı bir şekilde inşa edilmiş kiliseleri seferler sırasında yıktırabilirdi. Bkz. Rossitsa Gradeva, 'On Zimmis and Church Buildings: Four Cases from Rumeli', *War and Peace in Rumeli: 15th to Beginning of 19th Century*, (Istanbul: Isis, 2008), s. 180–81. Bu kuralların arkasındaki nedenler, yönetici sınıfın şekillendirici uygulamaları ve Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki gösterişçi tüketim biçimlerinin sergilenmesine yönelik eşitlikçi olmayan uygulamalardır. Lütfen inceleyiniz, Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, (Istanbul: İletişim Yayınları, 2007). Bu kaideler ertesi yıllarda aşağılayıcı anlamlar edinmiş olabilir. Bernard Lewis, *The Jews of Islam*, (Princeton: Princeton University Press, 1987), s. 38–44 ve 138-39. Tanzimat sonrası dönemde, gayrimüslimlerin kıyafetleri üzerindeki tahdidat sona erdi. Kemal Çiçek, 'Osmanlılar ve Zımmiler: Papa Pavlosun İslam'a Hakaret ya da Renklere İsyanı', *Toplumsal Tarih*, vol. 25, 1996, s. 27–29. Ayrıca, cumhuriyet döneminde gayrimüslim azınlıkların yaşadığı sorunlar için bakınız Etyen Mahçupyan, 'Türkiye'de Gayrimüslim Cemaatlerin Sorunları ve Vatandaş Olamama Durumu Üzerine', (TESEV ve Demokratik Değişim Gönüllüleri tarafından düzenlenen sempozyumda sunulan tebliğ), (İstanbul: TESEV, 2004).

sivil otoritesinin ve yargı gücünün Gennadios'un atanması sırasında II. Mehmed'in söylevi üzerine şekillenmiş olma ihtimali de yüksektir.[13]

İnalcık yerel seçkinlerin adem-i merkeziyetçi eğilimlerine paralel olarak, İstanbul Patrikhanesinin yönetici kademelerinin otonom bir alan olarak ortaya çıktığına dikkat çeker. Kesinlikle, bazı din adamları 17. yüzyılın ikinci yarısında yaşanmış adem-i merkezileşme sürecinde etkindiler (İnalcık, 1991: 409-13), fakat bu tip durumların temsiliyet gücü halen sorunlu bir mesele olarak kalmaktadır. Ayrıca, bu yüksek rütbeli din adamları, cemaat işlerini ilgilendiren rahiplik görev ve ödevlerinden vazgeçmiş değillerdi. Yine aynı makalede, İnalcık, gayrimüslim din adamlarının mültezimlik görevlerine de değinir (İnalcık, 1991: 409-13). Bununla birlikte, vergileri toplamak onların görevlerinden sadece biridir.[14] Onlar, cemaatlerinin gündelik hayatının her yönüyle ilgilenmek zorundaydılar. Patrikhane *eksarhos* diye anılan bir vekili *mal-ı miri* vergilerini toplamak üzere metropolitliklere yollardı. Bu kişilerin güvenliği yerel memurlar tarafından garanti edilirdi. Bu durumda, Babıâli, yerel memurlar ve kilise arasındaki işbirliği dikkat çekicidir. Mamafih, din adamlarının bu vergi toplama girişimleri onların klasik görevlerinden feragat ettiği anlamına gelmez.

Bazı bilim insanları, vergi toplama sistemiyle din adamlarının atanmaları arasında yakın bir bağ olduğunu iddia etmişler ve bu sistemi 'ruhani vergi toplama sistemi' olarak anmışlardır.[15] Bu görüşe göre, patriklerin atanması için *pişkeş* ve hahambaşı atamaları için de *rav akçesi* olarak anılan belirli bir ödemenin yapılması din adamlarının göreve başlaması için bir önkoşuldu (Kenanoğlu, 2004: 61). Ancak, dikkatli bir gözlemci tüm din adamları için bu ödemenin bir gereklilik olup olmadığını sormalıdır. Buna ilaveten, dönemin devlet adamları *pişkeş* ödemelerini asla bir rüşvet (İnalcık, 1982: 447-49) ya da kilise hiyerarşisindeki bir makamı ele geçirmenin bedeli olarak değerlendirmezlerdi. Bu satırların yazarının başka bir itirazı da şudur ki yalnızca gayrimüslim din adamları değil Müslüman devlet adamlarının ve bürokratların da 17. yüzyılda defaten para ödemelerinin bir gelenek haline gelmesi üzerinden şekillenecektir. Eğer bürokrat atamalarında da defaten para ödeme uygulamaları bir zorunluluk haline gelmişse, 'bürokratik bir vergi toplama sistemi'nden de bahsedilebilir mi?

Millet-i Rum kavramının bütüncüllüğüne bir diğer eleştiri de Ortodoks Kilisesinin daima birden fazla patrik tarafından yönetilmesi ve bu patriklerin her birinin diğerinden bağımsız olmasıdır. 16. yüzyılın sonunda bile, beş Ortodoks patriklik makamı (İstanbul, İskenderiye, Antakya, Kudüs ve Peç) ve beş müstakil başpiskoposluk (Ohri, Sina Dağı, Kıbrıs, Beyrut ve Girit) Osmanlı diyarında varlığını sürdürüyordu. Bununla birlikte, bazı Türk bilim insanları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı en düşmanca etkinliklerde bulunan Doğu Ortodoks Kilisesinin İstanbul Ortodoks Patrikliği olduğunu iddia etmektedir (Ercan, 1987: 3). Bu patrikhane, diğerleriyle kıyaslandığında, yönetim mekanizmalarına daha yakındı ve Osmanlı yöneticileriyle köklü ilişkilere sahipti. Patrik, 1453'te sultanın da yerleştiği Kostantiniyye'de oturmaktaydı. 451'deki Kalhedon Konsili'nde,

[13] II. Mehmed'in Gennadios'a 'Patrik olunuz! Her hususta seleflerinizin ayrıcalıklarına ve bizim dostluğumuza sahipsiniz' dediği iddia edilir. Daha fazla bilgi için, Basil Giannakis,*International Status of the Ecumenical Patriarchate*, (Massachusetts, 1959), s. 34-36.

[14] Vergi toplama sürecindeki rollerinden dolayı, Ortodoks metropolitler ve rahipler Osmanlı seçkinler grubunun üyeleri olarak kabul edilmelidir. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Penelopi Stathi, 'Provincial Bishops of the Orthodox Church as Members of the Ottoman Elite', *Provincial Elites in the Ottoman Empire,* (ed.) Antonis Anastasopoulos, (Rethymnon: Crete University Press), s. 77–85. Stathi'nin de işaret ettiği gibi, metropolitler taşradaki Rum Ortodoks nüfusun düzenlenmesinde başat rolü oynuyorlardı. Onlar, taşradaki Ortodoks Hıristiyanların hem dini hem de siyasi temsilcileriydiler. Dini törenleri icra etmekten başka, boşanma, drahoma sözleşmeleri, loncaların yönetmelikleri vs. gibi işleri de yürütmek zorundaydılar.

[15] M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, (Istanbul: Klasik, 2004), s. 60. Bu eser, bu yaklaşıma bir örnek olarak gösterilebilir.

patriğin *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) pozisyonu doğunun tüm piskoposları tarafından kabul görmüştü (Magoulias, 1970: 25-27). Onun *primus inter pares* konumu ve Bizans döneminde Hıristiyan ve Ortodoks imparatora yani *Vasileus*'a ve sonra, Osmanlı döneminde padişaha yakınlığı bir yönetim geleneğine yol açmıştı. Bu patrikhane, diğer patrikhaneler ve Aynaroz Dağı ve Sina Dağı'ndaki manastırlar gibi büyük manastırlar üzerinde gözetim ve denetime sahipti.[16] İlaveten, İstanbul'un fethinden sonra, II. Mehmed kendi yetki alanındaki tüm Ortodoks patrikhaneleri İstanbul Ortodoks Patrikhanesi'ne yazışmalarda cevap vermekle mükellef kıldı (Hattox, 2000: 110-11).

3. SONUÇ

*Millet*lerin özerkliği özellikle metropolitlerin atanma ve görevden alınma durumlarında dikkat çekicidir. Patrikler, kadıların şikâyetlerini teyit etmedikçe, metropolitlerin görevden alınması imkânsızdır. 19. yüzyılda, Osmanlı memurları tarafından bir rahibin gözaltına alınması için gereklilik varsa bile, gözaltına alma daha yüksek bir dini görevli olan metropolit vasıtasıyla yapılması gerekmektedir. Üstelik Babıâli, en azından kuramsal olarak, patriklik seçimlerine müdahale etmemiştir. Nesilden nesile kendini yeniden üreten gayrimüslim cemaatlerin özerkliği ise imparatorluğun iç barışına ve istikrarına katkıda bulunmuştur. İmparatorluğun yapısal nedenlerle tek bir aidiyet algısı yaratmayı amaçlamaması ve millet sisteminin çoğulcu yapısı, Tanzimat döneminde imparatorluk temelinde 'vatanseverlik' projesinin inşa edilmesi sürecinin temel sebepleri olacaktır[17].

KAYNAKÇA

TOTT, Baron de (2004). *Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*. (ed.) Ferenc Toth. Paris: Honoré Champion.

H. H., nr. 46390-A, t. 5, s.1254.

KRİTOVULOS (2005). *İstanbulun Fethi*. Istanbul: Kaknüs Yayınları.

Külliyat-ı Kavanin, c. 1, nr. 2599, t. 923.

Külliyat-ı Kavanin, c. 1, nr. 3995, t.923.

Külliyat-ı Kavanin, c. 1, nr. 2600, t. 927.

Külliyat-ı Kavanin, c. 5, nr.4474, Safer 1276.

FRANCIS, Yeorgios (1995). *Şehir Düştü!, Bizanslı Tarihçi Francis'den İstanbulun Fethi*. Istanbul: İletişim Yayınları.

A. REFİK (1935). *Onaltıncı Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul: Devlet Basımevi.

BELDICEANU, Nicolae (1973). *Recherches sur la ville Ottomane au XV e siecle: Etudes et actes*. Paris: Maisonneuve.

[16] Külliyat-ı Kavanin, vol. 5, nr.4474, Safer 1276. ['(...) İstanbul patriği olanların Kudüs-i Şerif, Tur-i Sina, Aynaroz vesair büyük Manastirlara dahi nezaret-i şamile ve umumiyesi olmak hasebiyle (...)] ve[(...) patrik bulunanların bilcümle Rum milletinden madud olanlara nezaret-i şamile ve umumiyesi olmak hasebiyle(...)].

[17] Bkz. Çağlar Keyder, 'The Consequences of the Exchange of Populations', *Crossing the Aegean*, (ed.) Renée Hirschon, (Oxford: Berghahn Books, 2003), s. 39–45. Tanzimatla birlikte geleneksel toplumun çözülmesi üzerine klasik bir değerlendirme için İlyas Doğan, 'Tanzimat Sonrası Osmanlı Devlet Yönetiminde Toplumsal Örgütlenmeye Bakış", *Kamu Hukuku Arşivi*, c. 4, s. 2 (2001), s. 30–38. Bu metin iki sebeple dikkatli okunmalıdır. Birincisi, gayrimüslim cemaatler 'azınlık cemaatleri' olarak adlandırılmaktadır. Oysaki imparatorluklarda doğaları gereği azınlık olmaz; hanedanla aynı özelliklere sahip olmayan, farklı etnik ve dini inanç grupları olabilir. İkincisi, 'Osmanlı toplumu içinde azınlıkların örgütlenmelerinin ayrılıkçılığı birlikte yaşama seçeneğine tercih etmelerinin (…)' gibi iddialı ifadeler özselciliği nedeniyle okuyucu ihtiyatlı olmalıdır.

BOSWORTH, C. E. (1982). '*Dhimma* in Early Islam', *Christians and Jews in the Ottoman Empire*,vol.1: *The Central Lands*, (eds.) Benjamin Braude and Bernard Lewis. New York: Holmes & Meier Publishers.

BRAUDE, Benjamin (1982). 'Foundation Myths of the *Millet* System'. *Christians and Jews in the Ottoman Empire*,vol. 1: *The Central Lands*. (eds.) Benjamin Braude and Bernard Lewis. New York: Holmes & Meier Publishers.

BUHL, F. 'Milla'. *EI2*.

CLOGG, Richard (1969). 'The Dhidhaskalia Patriki (1798): An Orthodox Reaction to the French Revolutionary Propaganda'. *Middle Eastern Studies*. vol. 5.

ÇİÇEK, Kemal (1996). 'Osmanlılar ve Zımmiler: Papa Pavlosun İslam'a Hakaret ya da Renklere İsyanı'. *Toplumsal Tarih*, vol. 25.

DAVISON, Roderic (1973). *Reform in the Ottoman Empire, 1856–76*. New York: Gordian Press.

DOĞAN, İlyas (2001). 'Tanzimat Sonrası Osmanlı Devlet Yönetiminde Toplumsal Örgütlenmeye Bakış". *Kamu Hukuku Arşivi*, c. 4, s. 2 (2001).

ERCAN, Yavuz (1987). *The Nineteenth Century Balkanic Church*. Ankara: Şafak Matbaası.

GIANNAKIS, Basil (1959). *International Status of the Ecumenical Patriarchate*. Massachusetts.

GRADEVA, Rossitsa (1994). 'Ottoman Policy towards Christian Church Buildings'. *Etudes balkaniques*, vol. 4.

GRADEVA, Rossitsa (2008). 'On Zimmis and Church Buildings: Four Cases from Rumeli'. *War and Peace in Rumeli: 15th to Beginning of 19th Century*. Istanbul: Isis Press.

Hattox, Ralph S. (2000). 'Mehmed the Conqueror, the Patriarch of Jerusalem, and Mamluk Authority'. *Studia Islamica*, vol. 90.

IVANOVA, Svetlana (2005). '*Varoş*: The Elites of the Reaya in the Towns of Rumeli, Seventeenth-Eighteenth Century'. *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, (ed.) Antonis Anastasopoulos. Rethymnon: Crete Universiy Press.

İNALCIK, Halil (1982). 'Ottoman Archival Materials on *Millet*s'. *Christians and Jews in the Ottoman Empire*,vol. 1: *The Central Lands*, (eds.) Benjamin Braude and Bernard Lewis. New York: Holmes & Meier Publishers.

İNALCIK, Halil (1991). 'The Status of the Greek Patriarch under the Ottomans'. *Turcica*, vol. 21–23.

KENANOĞLU, M. Macit (2004). *Osmanlı Millet Sistemi*. Istanbul: Klasik.

KEYDER, Çağlar (2003). 'The Consequences of the Exchange of Populations'. *Crossing the Aegean*, (ed.) Renée Hirschon. Oxford: Berghahn Books.

KONORTAS, Paraskevas (1999). 'From *Ta'ife* to *Millet:* Ottoman Terms for the Ottoman Greek Orthodox Community'. *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism*, (eds.) Dimitri Gondicas and Charles Issawi. Princeton: Darwin Press.

LEWIS, Bernard (1987). *The Jews of Islam*. Princeton: Princeton University Press.

MAGOULIAS, Harry J. (1970). *Byzantine Christianity: Emperor, Church, and the West*. Chicago: Rand McNally.

MAHÇUPYAN, Etyen (2004). 'Türkiye'de Gayrimüslim Cemaatlerin Sorunları ve Vatandaş Olamama Durumu Üzerine', (TESEV ve Demokratik Değişim Gönüllüleri tarafından düzenlenen sempozyumda sunulan tebliğ). İstanbul: TESEV.

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt 13 Sayı 24
Aralık 2010
ss.204-212

MARDİN, Şerif (2007). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ORTAYLI, İlber (1985). *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*. İstanbul: Hil.

PAPADOPOULLOS, Theodore (1995). *Studies and Documents Relating to the History of Greek Church and People under Turkish Domination*. New York: AMS Press.

QUATEART, Donald (2000). *The Ottoman Empire, 1700–1922*. Cambridge: Cambridge University Press.

SMITH, Anthony (1988). *The Ethnic Origins of Nations*. New York: Blackwell.

STATHI, Penelopi (2005). 'Provincial Bishops of the Orthodox Church as Members of the Ottoman Elite'. *Provincial Elites in the Ottoman Empire,* (ed.) Antonis Anastasopoulos. Rethymnon: Crete University Press.

TRITTON, A. S. (1931). 'Islam and the Protected Religion'. *The Journal of Royal Asiatic Society*, vol. 2.

URSINUS, Michael. 'Millet'. *EI2*.

VACALOPULOS, Apostolos (1976). *The Greek Nation, 1453–1669*. New Jersey: Rutgers University Press.

Araş. Gör. Ümit SEVER

Ümit Eser 1984 yılında İzmir'de doğdu. 2002 yılında İzmir Saint Joseph Fransız Lisesi'nden mezun oldu. 2007'de Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Tarih ve Uluslar arası İlişkiler/ Avrupa Çalışmaları programlarını bitirdi. Ağustos 2009'da Sabancı Üniversitesi'nde yüksek lisansını tamamladı. Ocak 2010'dan bu yana Balıkesir Üniversitesi Tarih bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.